

Ο ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΟΣ ΘΕΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΠΡΩΤΗ ΕΚΘΡΟΝΙΣΗ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ ΦΩΤΙΟΥ

Α'

Τὴν ἐποχὴ τῆς παντοδυναμίας τοῦ Καίσαρα Βάρδα, ὁ ὁποῖος ἦν ὁλος τὰ τῆς βασιλείας ἐπιτροπεύων καὶ διοικῶν¹, ὁ βυζαντινὸς αὐτοκρατορικὸς θεσμὸς γνῶρισε στὸ πρόσωπο τοῦ τελευταίου ἐκπροσώπου τῆς δυναστείας τοῦ Ἀμορίου μία πρωτοφανῆ ὑποβάθμιση². Καὶ ἐνῶ ὁ πολιτικὰ ὑποσκελισμένος Μιχαὴλ Γ' θεωροῦσε ὡς πατριάρχῃ του κάποιον γελωτοποιό του, ὀνόματι Θεόφιλο, ὁ πατριάρχης τοῦ Καίσαρα Βάρδα, Φώτιος³, εἶχε τεθεῖ ἐπικεφαλῆς μιᾶς προσπάθειας ἐξάπλωσης τῆς βυζαντινῆς σφαίρας ἐπιρροῆς στὴ μακρινὴ Μοραβία, τὴ γειτονικὴ Βουλγαρία καὶ τὸ βαρβαρικὸν ἔθνος τῶν Ρῶς.

Οἱ οἰκουμενικὲς τάσεις τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἄρχισαν νὰ γίνονται ἐναργέστερες μὲ τὴ συμμαχία τοῦ 862 μεταξὺ τοῦ Μιχαὴλ Γ' καὶ τοῦ ἡγεμόνα τῆς Μοραβίας Ραστισλάβου (846-870), μία συμμαχία ποῦ, ἀπὸ τὴ μία πλευρά, ἀνοίγε τὸ δρόμο γιὰ τὴ Μοραβία καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη, προεξοφλοῦσε τὴ μελλοντικὴ ὑπαγωγὴ τῆς Βουλγαρίας στὸ Βυζάντιο, καθηλώνοντας τὸν Βόρη (852-889) ἀνάμεσα στὴν αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴ σύμμαχό της Μοραβία⁴. Οἱ προοπτικὲς τῆς συμμαχίας αὐτῆς δὲν ἄργησαν νὰ γίνουν πραγματικότητα: ἕνα χρόνο ἀργότερα, τὸ 863, ἡ Μοραβία δεχό-

1. Συνέχεια Θεοφάνη, σελ. 176 (CSHB). Βλ. ἐπίσης Γενέσιο, Δ', σελ. 70 (Lesmueller-Werner-Thurn), Βίο Ἰγνατίου, PG 105, στ. 528A, Σκυλίτζη, σελ. 101 (Thurn), Ζωναρῆ, IV, σελ. 11 καὶ 21 (Dindorf).

2. Τ. Κ. Λογγύη, *Δοκίμιο γιὰ τὴν κοινωνικὴ εξέλιξη στὴ διάρκεια τῶν λεγόμενων «Σκοτεινῶν αἰώνων»*, Ἀθήνα 1985, σελ. 75-81.

3. Βίος Ἰγνατίου, PG 105, στ. 528B: Ἑμοὶ μὲν πατριάρχης ὁ Θεόφιλος, ὁ Φώτιος τῷ Καίσαρι, καὶ τοῖς Χριστιανοῖς ὁ Ἰγνάτιος καθέστηκεν.

4. Πρβλ. J. B. Bury, *A History of the Eastern Roman Empire, from the Fall of Irene to the Accession of Basil I*, Λονδῖνο 1912, σελ. 383.— F. Dvornik, *Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle*, Παρίσι 1926, σελ. 152-159.— Τοῦ Ἰδίου, *Le schisme de Photius, histoire et légende*, Παρίσι 1950, σελ. 158.— P. Petrov, *La politique étrangère de la Bulgarie au milieu du IXe siècle et la conversion des Bulgares*, Byzantinobulgarica 2 (1966), σελ. 45-46.— F. Dvornik, *Les Slaves, histoire et civilisation de l'antiquité aux débuts de l'époque contemporaine*, Παρίσι 1970, σελ. 81-82 καὶ 111.

ταν τὴ βυζαντινὴ ἀποστολικὴ προσφορὰ μὲ τὴν ἄφιξή ἐκεῖ τῶν ἀδελφῶν Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου¹, καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡγεσία τῆς Κωνσταντινούπολης συνέχιζε μὲ μεγαλύτερο ζῆλο τὸ ἀποστολικό της ἔργο, ὅταν τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 864 ἡ βυζαντινὴ στρατιωτικὴ ἐμφάνιση στὴ Βουλγαρία ματαίωσε τὰ σχέδια τοῦ Βόρη νὰ εἰσβάλλει μαζί μὲ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Ἀνατολικῆς Φραγγίας Λουδοβίκο Γερμανικὸ (840-876) στὴ Μοραβία, καὶ ἀνάγκασε τὸν Βούλγαρο ἡγεμόνα νὰ δεχθεῖ τὸν χριστιανισμό ἀπὸ τὸ Βυζάντιο². Μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἐπέκτασής της, ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία συμπεριέλαβε καὶ τὸ Σκυθικὸν ἀνήμερόν τε καὶ ἄγροικον ἔθνος τῶν Ρῶς, τοὺς ὁποίους ὁ Φῶτιος στὴν περίφημη «Ἐγκύκλιο Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς τῆς ἀνατολῆς ἀρχιερατικούς θρόνους» ἰσχυρίζεται ὅτι ἔχει ἤδη ἐκχριστιανίσει.³

Οἱ ἐξελίξεις αὐτὲς ἦταν ἀδύνατο νὰ ἀφήσουν ἀδιάφορο τὸν πάπα Ρώμης Νικόλαο Α' (858-867), ὁ ὁποῖος ἐβλεπε τὴ Μοραβία νὰ εἰσέρχεται στὴ βυζαντινὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς σὲ μία ἐποχὴ πού ὁλόκληρη ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀραβικὴ Ἰσπανία, βρισκόταν στὴν ἀπόλυτη πνευματικὴ ἐπικυριαρχία του⁴. Πιὸ συγκεκριμένα, ἐκεῖνο πού ὁ πάπας Νικόλαος πρέπει νὰ ἐβλεπε μὲ

1. Πρβλ. Dvornik, *Byzance et Rome...*, σελ. 165-170. — Τοῦ ἴδιου, *Byzantine Missions among the Slavs. SS. Constantine-Cyril and Methodius*, New Brunswick-New Jersey 1970, σελ. 103-104. — Τοῦ ἴδιου, *Les Slaves...*, σελ. 81-84. — H. Grotz, *Erbe wider Willen. Hadrian II. (867-872) und seine Zeit*, Wien-Köln-Graz 1970, σελ. 149-155.

2. Πρβλ. Burg, ὁ.π., σελ. 383-385. — Dvornik, *Byzance et Rome...*, σελ. 186-189. — Τοῦ ἴδιου, *Schisme...*, σελ. 158. — Petrov, ὁ.π., σελ. 41-52. — Dvornik, *Les Slaves...*, σελ. 85-86. Οἱ βυζαντινὲς πηγὲς ἀποδίδουν τὴν ὑποταγὴ τοῦ Βόρη στὶς ἐξουθενωτικὰς συνέπειες τοῦ λιμοῦ, πού μάστιζε ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ τῆ Βουλγαρίας (βλ. Συνέχεια Θεοφάνη, σελ. 162-165, Συνέχεια Γεωργ. Μοναχοῦ, σελ. 824 (CSHB), Ψευδοσυμεῶν, σελ. 665 (CSHB), Λέοντα Γραμματικό, σελ. 238 (CSHB), Θεοδόσιο Μελιτηνὸ, σελ. 166-167 (Tafel), Συνέχεια Γεωργ. Μοναχοῦ, σελ. 8 (Istrin), Γενέσιο, Δ', σελ. 69, Σκυλίτζη, σελ. 90-92, Ζωναροῦ, IV, σελ. 5).

3. Φωτίου Ἐπιστολή, ἀρ. 2, σελ. 50 (Laourdas - Westerink) καὶ Συνέχεια Θεοφάνη, σελ. 196. Πρβλ. Héléne Ahnweiler, *Les relations entre les Byzantins et les Russes au IXe siècle*, Bulletin d'Information et de Coordination de l'Association Intern. des Études Byzant. 5 (1976), σελ. 57-70 (= Byzance: Les pays et les territoires, Var. Reprints, Λονδίνο 1976, ἀρ. VII). Γιὰ τὰ θετικὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἀποστολικοῦ ἔργου, πού ἀνέπτυξε τὸ πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πρώτης πατριαρχείας τοῦ Φωτίου βλ. ἐπίσης τὴν Ἐπιστολή (ἀρ. 97, σελ. 132), στὴν ὁποία ὁ Φῶτιος συγχαίρει τὸν ἀρχιεπίσκοπο Βοσπόρου Ἀντώνιο, ἐπειδὴ κατήρθωσε νὰ μετατρέψῃ τὸν Σκυθικὸ Πόντο ἀπὸ Ἀξεῖνο σὲ Εὐξεῖνο καὶ Εὐσεβῆ.

4. Τὸ ὅτι ἐδῶ καὶ αἰῶνες ὁλόκληρη ἡ Δύση ἀνῆκε στὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς τοῦ πάπα Ρώμης φαίνεται ἀπὸ τὴ φράση τοῦ πάπα Γρηγορίου Β' (715-731) ... πᾶσα ἡ δύσις εἰς τὴν ἡμετέραν ταπεινώσιν ἔχει τὴν ἀπόβλεψιν..., βλ. J. Guillard, *Aux origines de l'Iconoclisme: Le témoignage de Grégoire II?*, TM 3 (1968), σελ. 297. Πρβλ. ἐπίσης Dvornik, *Les Slaves...*, σελ. 84.

ιδιαίτερη ἀνησυχία ἦταν ἡ ἀσκησιμὸς ἀπὸ τὸ πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως ἀποστολικοῦ ἔργου στὴ Δύση, γεγονὸς ποὺ μέχρι τότε ἐθεωρεῖτο ἀποκλειστικὸ προνόμιο τοῦ ἐκάστοτε κατόχου τῆς παπικῆς "Εδρας, καὶ ἡ εὐκολία μὲ τὴν ὁποία ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Νέας Ρώμης, Φώτιος, ἐπενέβαινε σὲ γειτονικὲς μὲ τὴ Ρώμη περιοχές. "Ετσι, τὴ στιγμὴ ποὺ ὁ Ραστισλάβος ἀνοίγε τὶς πύλες τοῦ φρουρίου του καί, κατὰ συνέπεια, τῆς χώρας του στὸν Κύριλλο καὶ τὸν Μεθόδιο, ὁ Νικόλαος Α' ἐπικύρωνε τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου τοῦ Λατε-
 ρανοῦ (863), σύμφωνα μὲ τὶς ἀποφάσεις τῆς ὁποίας ὁ Φώτιος καθαιρεῖτο ἐξαιτίας τῆς ἀντικανονικῆς του ἐκλογῆς¹. Ἡ ἀπευθείας ἀνάδειξη λαϊκοῦ σὲ ἐπισκοπικὸ βαθμὸ οὐκ ἦν... ξένον τῆς ἐκκλησίας καὶ προσφάτως ἐπινοη-
 θέν... , σημείωνε ὁ Θεοφάνης στὶς ἀρχὲς τοῦ ἑνάτου αἰῶνα, προσπαθώντας νὰ ἀποκρούσει τὶς ἀντιδράσεις ποὺ προκάλεσε ἡ ἐκλογὴ τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου (806-815) καὶ ὑπαινισσόμενος τὸν τρόπο ἀνόδου στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τοῦ Ταρασίου (784-806)². "Αν, ὅμως, ἡ ἀντικανονικὴ ἐκλογὴ τοῦ Φωτίου δὲν ἦταν πρωτόγνωρο γιὰ τὴ βυζαντινὴ Ἐκκλησία φαινόμενο, ἄλλο τόσο καὶ ἡ ἀνα-
 γνώρισή του δὲν ἀποτελοῦσε πρωτοφανὲς γεγονὸς γιὰ τὴν Παπασύνη, ἡ ὁποία χωρὶς ἰδιαίτερες δυσκολίες εἶχε ἀναγνωρίσει τοὺς πατριάρχες Ταράσιο καὶ Νικηφόρο³. Ἀλλά, τώρα, ἡ ἀντικανονικότητά τῆς ἐκλογῆς τοῦ Φωτίου προσέ-
 φερε στὸν πάπα Νικόλαο Α' τὴν κατάλληλη εὐκαιρία νὰ ἀναμιχθεῖ ὡς ἀνώ-
 τατος ρυθμιστὴς στὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καί, κυρίως, νὰ «ἀπαντήσῃ» στὴν πρωτοφανῆ ἀποστολικὴ δράση τοῦ πατριαρ-
 χείου Κωνσταντινουπόλεως, μία δράση ποὺ ἐπέτρεπε στὸν Φώτιο νὰ κατέχει καὶ οὐσιαστικὰ τὸν τίτλο τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου.

Ὡστόσο, ὅπως τὰ γεγονότα ἀποδεικνύουν, ἡ καθαίρεση τοῦ Φωτίου ἀπὸ τὴ σύνοδο τοῦ Λατερανοῦ τὸ 863 δὲν μπόρεσε νὰ ἀποτελέσει φραγμὸ γιὰ τὸ ἀποστολικὸ ἔργο, ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ ἀσκοῦσε τὸ πατριαρχεῖο Κωνσταντι-
 νουπόλεως, καὶ τὸ ὅποιο ἕνα χρόνον ἀργότερα, τὸ 864, ἐπισφραγίστηκε μὲ τὴν ὑπαγωγὴ τῆς Βουλγαρίας στὴ βυζαντινὴ σφαίρα ἐπιρροῆς. "Ετσι, μὲ τὸν Φώτιο νὰ ἐπιμένει νὰ δώσει στὸν τίτλο τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου τὸ πραγμα-
 τικὸ του περιεχόμενο καὶ μὲ τὸν πάπα Νικόλαο Α' νὰ ὑπερασπίζεται ἔμπρακτα τὰ πρωτεῖα τοῦ Ἁγίου Πέτρου, ἡ ἔνταξη τῆς ρήξης πρεσβυτέρας καὶ Νέας

1. Πρβλ. J. Hergenrother, *Photius Patriarch von Konstantinopel. Sein Leben, seine Schriften und das griechische Schisma*, τόμ. I, Regensburg 1867 (ἀνατύπωση, Darmstadt 1966), σελ. 519-523.— D v o r n i k, *Schisme...*, σελ. 150-157.— G. O s t r o g o r s k y, *Geschichte des Byzantinischen Staates*³, Μόναχο 1963, σελ. 188.— F. D v o r n i k, *Byzantium and the Roman Primacy*, Νέα Ὑόρκη 1966, σελ. 108-110. Γιὰ τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησιν τῆς συνόδου τοῦ 863 βλ. B u r y, ὁ.π., σελ. 200.

2. Θεοφάνης, σελ. 481, 30-32 (De Boor).

3. Θεοφάνης, σελ. 460, 25-31 καὶ 494, 22-25.— Πρβλ. O s t r o g o r s k y, ὁ.π., σελ. 187-188.

Ρώμης έγινε δξύτερη από τὸν Αὐγουστο τοῦ 866. ὅταν ἡ ἐπιμονὴ τοῦ Φωτίου νὰ μὴ διορίζει Βούλγαρο ἐπίσκοπο ἔστρεψε τὸν Βόρη-Μιχαήλ πρὸς τὴ Ρώμη¹. Ἡ νέα προσπάθεια διείσδυσης τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης² στὸν ἀμπελῶνα κυρίου τὸν ἡρατημένον καὶ νεόφυτον, ὅπως ἀποκαλεῖται ἡ Βουλγαρία³, προκάλεσε τὴν ἀγανάκτηση τοῦ Φωτίου. ὁ ὁποῖος, ἐπειδὴ οὐδὲν εἶχεν ἄλλο δοῶν κατ' αὐτοῦ (Νικολάου), δὲν δίστασε νὰ συγκαλέσει σύνοδο τὸν Αὐγουστο-Σεπτέμβριο τοῦ 867, νὰ ἀναθεματίσει τὸν Νικόλαο Α' καὶ νὰ ἐπευφημήσει ὡς βασιλεῖς στὴν Κωνσταντινούπολιν τὸν δυτικὸ αὐτοκράτορα Λουδοβίκο Β' Ἰταλικὸ (850-875) καὶ τὴν σύζυγό του Ingelberge⁴. Οἱ καθαιρέσεις καὶ οἱ ἀναθεματισμοί, πού ἀντάλλαζαν μεταξὺ τους ὁ Νικόλαος Α' καὶ ὁ Φώτιος, δὲν ἀποτελοῦν παρὰ τὸ ἐπισφράγισμα μιᾶς πολιτικῆς ἀναμέτρησης τῆς πρεσβυτέρας μὲ τὴ Νέα Ρώμη γιὰ τὰ ζητήματα τῆς Μοραβίας καὶ τῆς Βουλγαρίας. Ἡ ἀναμέτρηση, ὅμως, αὐτὴ γύρω στὸ 866/867 ἔδειχνε νὰ ἐπιφέρει θετικὰ ἀποτελέσματα μόνο στὸν δυναμικὸ πάπα Νικόλαο καὶ ὄχι στὸν Φώτιο, ἐφόσον ἡ στροφὴ τοῦ Βόρη πρὸς τὴ ρωμικὴ Ἐκκλησίαν, καὶ ἡ ἐπισφαλὴς θέσις στὴ Μοραβία τῶν ἀδελφῶν Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου ἀπὸ τὸ 864 καὶ ἐξῆς, ἐξαίτιας τῆς ὑποταγῆς τοῦ Ραστισλάβου στὸν Λουδοβίκο Γερμανικὸ⁵, ἔθεταν σὲ κίνδυνο ὅλα τὰ θρησκευτικὰ καὶ πολιτικὰ ἐπιτεύγματα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.

1. Βλ. Liber Pontificalis, II, σελ. 164 (Duchesne). Πρβλ. Hergenrother, ὁ.π., σελ. 605-607.—S. Vailhé, *Formation de l'église bulgare*, EO 14 (1911), σελ. 152.—Dvornik, *Byzance et Rome...*, σελ. 190-191.—Τοῦ Ἰδίου, *Schisme...*, σελ. 170-171.—V. Swoboda, *L'origine de l'organisation de l'église en Bulgarie et ses rapports avec le patriarcat de Constantinople (870-919)*, Byzantinobulgaria 2 (1966), σελ. 68-69. Γιὰ τὴ σύνθεση τῆς πρεσβείας τοῦ Βόρη πρὸς τὸν Νικόλαο Α' βλ. Joannis Papae VIII Epp., Mansi, XVII, 128D.

2. Γιὰ τὴν ἀπάντηση τοῦ πάπα Νικολάου Α' στὸ Βούλγαρο ἡγεμόνα βλ. MGH Epp., VI, σελ. 592. Πρβλ. Hergenrother, ὁ.π., σελ. 606-617.—Dvornik, *Byzance et Rome...*, σελ. 191-194. Τοῦ Ἰδίου, *Schisme...*, σελ. 174-174.—I. Duǵev, *Die Responsa Nicolai I. Papae ad Consulta Bulgarorum als Quelle fur die bulgarische Geschichte*, Medioevo Bizantino-Slavo, τόμ. Α', Ρώμη 1965, σελ. 125-148.

3. Φωτίου Ἐπιστολή, ἀρ. 2, σελ. 42.

4. Βίος Ἰγνατίου, PG 105, στ. 537BC, Mansi, XVI, 401D, 417E. Σχετικὰ μὲ τὴ σύνοδο τοῦ 867, ὁ μητροπολίτης Σμύρνης Μητροφάνης καταγγέλλει τὴν πλαστογράφηση τῶν ὑπογραφῶν τῶν δύο βασιλέων (Μιχαήλ Γ'-Βασιλείου), καὶ τῶν τοποτηρητῶν τῶν τριῶν ἀνατολικῶν θρόνων, καὶ πάντων τῶν συγκλητικῶν, ἀλλὰ δὲ καὶ ἡγομένων καὶ κληρικῶν (βλ. Mansi, XVI, 417D), ἐνῶ τὸ Liber Pontificalis, II, σελ. 179, μιᾶ γιὰ μεταγενέστερη χάλκευση μόνο τῆς ὑπογραφῆς τοῦ τότε συναυτοκράτορα Βασιλείου. Πρβλ. Hergenrother, ὁ.π., σελ. 639-666.—Bury, ὁ.π., σελ. 201-202.—Dvornik, *Schisme...*, σελ. 179-195.—Ostrogorsky, ὁ.π., σελ. 193.—Λουγγῆ, ὁ.π., σελ. 80.

5. Annales Fuldenses, στὸ ἔτος 864 (MGH SSRG, I, σελ. 378). Πρβλ. Dvornik, *Byzance et Rome...*, σελ. 171.—Τοῦ Ἰδίου, *Les Slaves...*, σελ. 85-86.—Grotz, ὁ.π., σελ. 156-158.

B'

Ἐνῶ, λοιπόν, ἡ πολιτικὴ τῆς ἀνασύστασης τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, γιὰ τὴν ὁποία ἀγωνιζόταν ὁ Φώτιος¹, κλονιζόταν καὶ ἡ ρήξη μετὰ τὸν πάπα Ρώμης ἔπαιρνε ὁλοένα καὶ ὀξύτερες μορφές, ἡ αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινούπολης ἔβλεπε νὰ ἐπαναλαμβάνεται μέσα στὴν κοινωνία τῆς ἑνα τυπικὰ μεσαιωνικὸ φαινόμενο: πρόκειται γιὰ τὸ φαινόμενο ἐκεῖνο ποὺ συνεπάγεται πτώση τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας, ὅταν αὐξάνεται ἡ δύναμη τῆς Ἐκκλησίας. Καθὼς ὁ πατριάρχης Φώτιος ἀκολουθοῦσε τὴν τακτικὴ τῆς ἐπικίνδυνης ὀξύνσης τῶν σχέσεων μετὰ τὴν Παπασύνῃ ἐξαιτίας τῶν προβλημάτων τῆς Μοραβίας καὶ τῆς Βουλγαρίας, ποὺ περιέκλειαν τὸ ἐπίμαχο θέμα τῆς οἰκουμενικότητος, ὁ βυζαντινὸς αὐτοκρατορικὸς θεσμὸς, ὅπως ἤδη εἰπώθηκε, εἶχε περιέλθει σὲ πλήρη ἐξασθένηση, μετὰ ἀποτέλεσμα ὁ Καίσαρας Βάρδας νὰ συνεχίζει νὰ διοικεῖ τὰ πολιτικὰ πράγματα τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ ἐξασθένηση αὐτὴ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θεσμοῦ ὁλοκληρωνόταν στὸ μέτρο ποὺ μέσα στὴ βυζαντινὴ κοινωνία ὑπῆρχαν δυνάμεις, οἱ ὁποῖες ἔτειναν νὰ οἰκιοποιηθοῦν πρὸς ὄφελός τους δικαιοδοσίες καθαρὰ αὐτοκρατορικές.

Ἄν ἡ ἐξαφάνιση ἀπὸ τὸ πολιτικὸ προσκήνιο τοῦ Καίσαρα Βάρδα, ὁ ὁποῖος δολοφονήθηκε στίς 21 Ἀπριλίου 866², ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο βῆμα ἀνθρώπινης τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκρατορικοῦ θεσμοῦ, ἡ ἀνάδειξη τοῦ ταπεινῆς καταγωγῆς Βασιλείου σὲ συναυτοκράτορα ἑνα μῆνα ἀργότερα, στίς 26 Μαΐου 866, πρέπει ἀναμφισβήτητα νὰ θεωρηθεῖ ὡς τὸ δεύτερο βῆμα πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή. Οἱ πηγές εἶναι κατηγορηματικὲς γι' αὐτό: ἐπεὶ δὲ χρόνου προϊόντος τὰ κοινὰ διοικεῖν οὐχ οἷός τε ὁ Μιχαὴλ ἦν καὶ τῆς ἐαυτοῦ ἀφελείας ἡσθάνετο καὶ ἅμα ἐπανάστασιν μελετᾶσθαι καὶ ἀποστασίαν παρὰ τῆς συγκλήτου διήκουεν τῷ τὰ τῶν Ῥωμαίων διοικεῖσθαι κακῶς, καὶ τὸ περιμάχητον διάδημα τῇ κεφαλῇ αὐτοῦ ἐπιτίθησι, καὶ βασιλέα... ἀναδείκνυσί τε καὶ ἀναγορεύει...³. Τὴν ἐποχὴ, ὅμως, ποὺ ὁ Μιχαὴλ Γ' ἐπιχειροῦσε νὰ ἀναδιοργανώσῃ τὸν βυζαντινὸ

1. Γιὰ τίς πολιτικὰς ἀπόψεις τοῦ Φωτίου πρβλ. A. P. Ka ž d a n, *Socialnye i političeskie vzgliady Fotija*, *Ežegodnik museja istorii religii i ateizma* 2 (1958), σελ. 131.

2. Βλ. Συνέχεια Θεοφάνη, σελ. 205-206 καὶ 235-238, Συνέχεια Γεωργ. Μοναχοῦ, σελ. 829-831, Ψευδοσυμεών, σελ. 678-679, Λέοντα Γραμματικό, σελ. 244-245, Θεοδόσιο Μελιτηνὸ, σελ. 170-171, Συνέχεια Γεωργ. Μοναχοῦ, σελ. 12-13 (Istrin). Γενέσιο, Δ', σελ. 75, Σκυλίτζη, σελ. 111-112 καὶ 128, Ζωναρᾶ, IV, σελ. 21.

3. Συνέχεια Θεοφάνη, σελ. 207· βλ. στὸ ἴδιον, σελ. 239-240: ... ἐγίνοντο καταβοήσεις τε καὶ διαγογγυσμοὶ κατὰ τοῦ βασιλέως παρὰ τε τῆς συγκλήτου βουλῆς καὶ τοῦ πολιτεύματος καὶ παρὰ πάντων τῶν ὄντων ἐπὶ τῶν διοικήσεων καὶ μεταχειριζομένων τὰ πράγματα, ἔτι δὲ καὶ παρὰ τῶν στρατευμάτων καὶ παντός τοῦ πλήθους τοῦ ἀστικοῦ... καὶ ἐπιγνοὺς τὴν οἰκίαν περὶ τὰ κοινὰ οὐ μόνον ἀμέλειαν καὶ ὀρθομίαν ἀλλὰ καὶ ἀνεπιτηδεύτητα καὶ ἀφελείαν, καὶ ἐπανάστασιν ἢ ἀπόστασιν παρὰ τοῦ πλήθους ἐλάβηθεῖς, ἔγνω κοινωνὸν τῶν πραγμάτων προσλαβέσθαι καὶ τῆς ἀρχῆς...

αυτοκρατορικό θεσμό, στέφοντας τὸν μέχρι τότε παραισιωμένον του Βασίλειο Μακεδὸνα συναυτοκράτορα, ἡ ρήξις μετὸν πάπα Ρώμης γινόταν βαθύτερη καὶ ὁ Φώτιος, μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἀντιπαράθεσής του μετὸν Νικόλαο Α', ἐπεξέτεινε ἀκόμη περισσότερο τὴς δικαιοδοσίης του: ἡ ἀναγόρευσις στὴν Κωνσταντινούπολιν τοῦ Λουδοβίκου Β' Ἰταλικοῦ ὡς βασιλέως καὶ τῆς Ingelberge ὡς αὐγούστας, καθὼς καὶ οἱ σχέσεις ποὺ ὁ Φώτιος ἐπιδίδωξε νὰ ἔχει ἰδιαίτερα μετὰ τὴν Ingelberge, πρὸς ἣν καὶ γέγραψεν ἐπιστολὴν εὐφημίας πεπληρωμένην, ὡς ἀξιωθεῖσαν ἀναδρόσεως ἐν οἰκουμενικῇ δῆθεν συνόδῳ τῇ Ποντιφικῇ παραπλησίως, ὡς ᾔετο καὶ κατηντιβόλει καὶ παρεσκύαζε καταπεῖσαι τὸν ἴδιον σύζυγον Λοδόηχον, ἀπειροῦσαι τῆς Ῥώμης τὸν πάπαν Νικόλαον, ὡς ὑπὸ συνόδου καθηρημένον οἰκουμενικῆς καὶ καθολικῆς, ἣς τὸ ἴσον καὶ πρὸς αὐτὴν ἐξαπέστειλε μετὰ δόρων¹, ἀποτελοῦν ρητὴ ἐπιβεβαίωσις ὅτι ὁ Φώτιος ἐπιδίδοταν σὲ μία καθαρὰ πολιτικὴ δραστηριότητα, ἡ ὁποία στὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ ὑποσκέλιζε τὴς αυτοκρατορικῆς ἀρμοδιότητες. Ἐπιπλέον, ἂν τὸ 812 ἡ τυπικὴ ἀναγνώρισις τοῦ αυτοκρατορικοῦ τίτλου τοῦ Καρλομάγνου μετὰ τὴν πρεσβεία στὸ Aachen σήμαινε τὴν κατάργησιν τῆς βυζαντινῆς αυτοκρατορικῆς ἀποκλειστικότητος², στὸ δεύτερον μιστὸ τοῦ ἑνατοῦ αἰῶνα ἡ πολιτικὴ ἐνέργεια τοῦ Φωτίου νὰ ἐπευφημήσῃ ὡς βασιλεῖς στὴν Κωνσταντινούπολιν τὸν Λουδοβίκον Ἰταλικὸν καὶ τὴν Ingelberge ἀποτελοῦσε σοβαρὴ ἀπειλὴ γιὰ τὴν ἴδια τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἤδη ὑποβαθμισμένου βυζαντινοῦ αυτοκρατορικοῦ θεσμοῦ.

Τὶς ἐπιζήμιες γιὰ τὸ Βυζάντιον συνέπειες, ποὺ ἐμπεριεῖχαν οἱ πρωτοφανεῖς πολιτικὲς πρωτοβουλίες τοῦ Φωτίου, πρέπει πολὺ καθαρὰ νὰ ἔβλεπε ὁ Βασίλειος Μακεδών, ὁ ὁποῖος ἀμέσως μετὰ τὴν ἄνοδό του στὸ θρόνον ἔσπευσε νὰ καθαιρέσῃ τὸν Φώτιον καὶ νὰ ἀποδώσῃ τὴν Ἐκκλησίαν τὸν γνήσιον νυμφίον τῆς³, τὸν Ἰγνάτιον, αὐτὸν ποὺ οἱ Χριστιανοὶ θεωροῦσαν ὡς πραγματικὸν πατριάρχην τους⁴. Πρὸ συγκεκριμένα, ὁ βυζαντινὸς αυτοκρατορικὸς θεσμὸς δὲν θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ ἐπανέλθῃ στὴν παλιὰ του ἰσχὺ, ὥστε ἐπικρατῆς τοῦ

1. Mansi, XVI, 417E. βλ. καὶ πρὸ πάντων, σελ. 36, σημ. 4.

2. Θεοφάνης, σελ. 494, 20-22. Πρὸβλ. Bury, ὁ.π., σελ. 325.—Dölger, *Regesten*, 385.—W. Ohnsorge, *Orthodoxus Imperator. Vom religiösen Motiv für das Kaisertum Karls des Grossen*, Abendland und Byzanz², Darmstadt 1963, σελ. 64-78.—Fr. Dölger, *Europas Gestaltung im Spiegel der frankisch-byzantinischen Auseinandersetzung des 9. Jahrhunderts*, Byzanz und die europäische Staatenwelt², Darmstadt 1964, σελ. 306-308.—C. N. Tsiprianis, *Byzantine Reactions to the Coronation of Charlemagne (780-813)*, Βυζαντινά 6 (1974), σελ. 356-357.—T. C. Lounggis, *Les ambassades byzantines en Occident depuis la fondation des états barbares jusqu'aux Croisades (407-1096)*, Ἀθήναι 1980, σελ. 160-162.—P. Classen, *Karl der Grosse, das Papsttum und Byzanz*², Sigmaringen 1985, σελ. 94-95.

3. Συνέχεια Θεοφάνη, σελ. 262.

4. Βλ. πρὸ πάντων, σελ. 33, σημ. 3.

πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως θά ἦταν ὁ Φώτιος μὲ τὶς καθαρὰ «παπικὲς» πρωτοβουλίες του. Ἐξάλλου, ἡ συνεχιζόμενη ὄξυνση τῶν σχέσεων μὲ τὸν πάπα Νικόλαο Α', σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ὑποστήριξη τοῦ Λουδοβίκου Β' Ἰταλικοῦ ἀπὸ τὸν Φώτιο, ἦταν φανερὸ ὅτι προωθοῦσε μία νέα Οἰκουμένη ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸ πατριάρχη Νέας Ρώμης, ὁ ὁποῖος θὰ εἶχε δικαιοδοσία πάνω σὲ δύο αὐτοκράτορες, τὸν βυζαντινὸ καὶ τὸν δυτικὸ. Ἐνῶ, ὅμως, ἡ ρήξη μὲ τὴν Παπὸν σὺν ἑπέτρεπε στὸν Φώτιο νὰ διευρύνει τὶς ἀρμοδιότητές του, γιὰ τὸν βυζαντινὸ αὐτοκράτορα περιέκλειε τὸν κίνδυνο νὰ χάσει ὀριστικὰ ὁποιαδήποτε δυνατότητα ἐπέμβασης στὰ ἐδάφη τῆς «Ἑσπέρας», ἐφόσον τὴν εὐχέρεια ποὺ εἶχε ὡς τότε ὁ κάτοχος τῆς παπικῆς Ἑδρας νὰ ἐπικαλεῖται τὶς ἀπαγορευτικὲς διατάξεις τῆς Κωνσταντινείας Δωρεᾶς¹ θὰ ἀντικαθιστοῦσε ἡ δικαιοματικὴ πιά κυριαρχία τοῦ Λουδοβίκου Ἰταλικοῦ πάνω στὰ ἐδάφη αὐτὰ μὲ ἔγκριση τοῦ Φωτίου. Οἱ πραγματικὰ ἀρνητικὲς διαστάσεις, ποὺ ἔπαιρναν γιὰ τὴν αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινουπόλης ἡ ὅλη δραστηριότητα τοῦ Φωτίου καὶ ἡ μέχρι τότε βυζαντινὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ, σὲ συνάρτηση μὲ τὴν ἐξασθένηση τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκρατορικοῦ θεσμοῦ τὸν ἑνατο αἰῶνα, συνετέλεσαν ὥστε ὁ νέος κάτοχος τοῦ θρόνου Βασίλειος Α' νὰ κατανοήσει ὅτι ὁποιαδήποτε προσπάθεια ἀνθρώπου τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας συνεπαγόταν συμφιλίωση μὲ τὸν πάπα τῆς Ρώμης καὶ ἄμεση μείωση τῆς δύναμης τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Ἔτσι, ἡ πρώτη ἐκθρόνιση τοῦ Φωτίου ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο πρέπει νὰ ἐνταχθεῖ μέσα στὰ πλαίσια τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἱδρυτῆ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας νὰ ἐνισχύσει τὸν βυζαντινὸ αὐτοκρατορικὸ θεσμό, ἐπαναφέροντάς τον στὸ προγενέστερο πολιτικὸ κῦρος του, καὶ τῆς ἐφαρμογῆς ἑνὸς νέου πολιτικοῦ προγράμματος, ποὺ προέβλεπε συμφιλίωση μὲ τὸν πάπα Ρώμης, μία συμφιλίωση, ποὺ σκοπὸ τῆς εἶχε νὰ ἀποκτήσει ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας τὸ δικαίωμα ἀνάμιξης στὴν «Ἑσπέρα»².

Τέλος, ἄξιο προσοχῆς εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ πατριάρχης Φώτιος δὲν κατέχει τὴν ἀνάλογη μὲ τὴν δραστηριότητά του θέση στὰ ἔργα τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου, τοῦ ἀπολογητῆ καὶ ἐφαρμοστῆ τῆς πολιτικῆς τοῦ Βασιλείου Α' τὸ δέκατο αἰῶνα³. Ἡ φειδωλέστατη ἀναφορὰ στὸν Φώτιο καὶ τὰ

1. Πρβλ. W. Ohnsorge, *Die Konstantinische Schenkung, Leo III. und die Anfänge der kurialen römischen Kaiseridee*, Abendland und Byzanz², σελ. 79-110.— H. Fuhrmann, *Das frühmittelalterliche Papsttum und die Konstantinische Schenkung*, SCIAM 20 (1973), σελ. 257-292.— R. J. Loenertz, *Constitutum Constantini. Destination, destinataires, auteur, date*, Aevum 48 (1974), σελ. 199-245.— Λουγγῆ, *Ἡ πρόωγη βυζαντινὴ ἱστοριογραφία καὶ τὸ λεγόμενο «Μεγάλο Χάσμα»*, Σύμμεικτα 4 (1981), σελ. 69-72.— Classen, ὅ.π., σελ. 8, σημ. 19.

2. Βασιλικῆς Βλυσίδου, *Σημβολὴ στὴ μελέτη τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ Βασιλείου Α' στὴ δεκαετία 867-877*, Σύμμεικτα 4 (1981), σελ. 308-310.

3. Ἐνδεικτικὸ παράδειγμα τῶν προσπαθειῶν τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου νὰ ἀποφύγει, στὸ μέτρο τοῦ δυνατοῦ βέβαια, τὴν ἐνασχόληση μὲ τὸν Φώτιο, τὴ σπουδαιότερη,

οικουμενικά ιδεώδη που πιστά υπηρέτησε πρέπει, όσον αφορά την πρώτη έκθρόνισή του, να αποτελεί μία έμμεση και σιωπηλή πολιτική καταδίκη, που επέβαλε ή μακεδονική ιστοριογραφία, μέσω του Κωνσταντίνου Ζ'. στην προσπάθεια του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως να επιβληθεί στον αυτοκρατορικό θεσμό, τηρώντας την πολιτική της απόλυτης οίκουμενικότητας, ή όποια, με τη σειρά της, έρχόταν σε επικίνδυνη ρήξη με τον πάπα Ρώμης.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΒΑΣΙΔΟΥ

Ίσως εκκλησιαστική και πολιτική φυσιογνωμία που ανήλθε στον πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινούπολης, αποτελεί το γεγονός ότι στο «Βίο Βασιλείου» ο Φώτιος μνημονεύεται όνομαστικά μία και μόνη φορά: πρόκειται για την έννομη και κανονική επάνοδό του στον πατριαρχικό θρόνο το 877 (βλ. Συνέχεια Θεοφάνη, σελ. 276-277). Σε όλες τις άλλες περιπτώσεις ο Πορφυρογέννητος άρνείται να τον κατονομάσει, αφήνοντας μόνο του τον άναγνωστή να καταλάβει ότι αναφέρεται στον Φώτιο (βλ. Συνέχεια Θεοφάνη, σελ. 261-262, 284, 312 και 350). Παράλληλα, όμως, με την προσπάθεια αποσιώπησης της δραστηριότητας του Φωτίου μπορεί κανείς να διακρίνει στο «Βίο Βασιλείου» και μία τάση άρνητικής αποτίμησης του έργου του. Πιο συγκεκριμένα, ο Πορφυρογέννητος, αναφερόμενος στο έπιμαχο ζήτημα του έχριστιανισμού των Βουλγάρων, παραδέχεται μόνον ότι το έθνος αυτό είχε έχριστιανιστεί πριν από τον Βασίλειο Α', αλλά σπεύδει να συμπληρώσει ότι άπαγές ήν έτι πρός το καλόν και ανίδριον, ως υπό άνέμον φύλλα θρόνως σαλευόμενον και μετακινούμενον (βλ. Συνέχεια Θεοφάνη, σελ. 342). Συνεχίζοντας τη διήγησή του με τον έχριστιανισμό των Ρώσ, μάς πληροφορεί ότι οι Ρώσ βαπτίστηκαν κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Βασιλείου Α' και ότι ο άρχιεπίσκοπος που στάλθηκε στη χώρα τους χειροτονήθηκε από τον πατριάρχη Ίγνάτιο (βλ. Συνέχεια Θεοφάνη, σελ. 342-343), άναιρώντας με τον τρόπο αυτό τους ισχυρισμούς του Φωτίου ότι είχε ήδη έχριστιανίσει τους Ρώσ (βλ. πιο πάνω, σελ. 34, σημ. 3).